

K NIEKTORÝM ASPEKTOM KATEGÓRIE HMOTY A BYTIA V MARXISTICKEJ FILOZOFII

MICHAL SUCHÝ, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FFUK, Bratislava

SUCHÝ, M.: On Some Aspects of Categories „Matter“ and „Being“ in Marxist Philosophy. *Filozofia* 37, 1982 №. 3, p. 391—404

In the paper the author deals with categories „matter“ and „being“, laying stress on their divergent understanding. One group of Marxist philosophers conceives being as the material and so they identify being and matter. The other group understands under the category „being“ not only matter but consciousness, too. The author inclines to the opinion of the second group and he shows that inclusion of being in consciousness does not mean a matter of convention only but it follows from the fact that being of man as the natural-social being is not possible without consciousness. It is, therefore, necessary to include into the characteristic of being consciousness also. Being is not contradiction of consciousness. The Contradiction of consciousness is matter only which can be determined as a philosophical category just in relation to consciousness. The predicate of objectivity has, therefore, sense in the context of Marxist philosophy only in relation to human consciousness. In the paper Engel's conception of being as an open question is further analysed. The author holds that objective reality which has been cognized in some extent in its concrete forms stands out as the object. The objective reality, not determined as the object, transgresses the frontiers of our horizon and in this sense it is an open question. Every scientific theory, every model of the universe or scientific conception of the world is, therefore knowledge of objective reality as an object whose concrete qualities beyond its frontiers we can only guess. Thus it is an open question which can be answered by historical process of cognition only.

Základom filozofického chápania a vysvetľovania sveta sú filozofické kategórie. V kategóriách je skoncentrované základné hľadisko, ktoré určuje povahu tej-ktorej filozofie. Možno teda povedať, že rozdiel medzi jednotlivými filozofiami je daný predovšetkým odlišným obsahom ich kategórií, ale v mnohých prípadoch aj absenciou niektorých kategórií v jednej filozofii a naopak, ich prítomnosťou v inej filozofii. Napríklad základná kategória Heglovho idealizmu, kategória absolútnej idey, nie je kategóriou v systéme marxistickej filozofie a zasa kategória hmoty ako základná kategória materialistickej filozofie nie je kategóriou v subjektívnoidealistickej filozofii.

Kategórie marxisticko-leninskej filozofie sa líšia od kategórií všetkých nemarxistických filozofií. Pri určovaní podstaty marxistickej filozofie vychádzame z obsahu jednotlivých jej kategórií a ukazujeme, ako sa odlišujú od kategórií ostatných filozofií. Táto ich odlišnosť ešte neznamená, že v samotnej marxistickej filozofii sú kategórie vymedzené absolútne jednoznačne a že v ich chápaní a vysvetľovaní nejstávajú rozdiely. Pretože ide o pojmy, ktoré sú na dosiahnutom stupni poznania maximálne všeobecné a ktorých pravdivosť môže prax potvrdzovať len veľmi sprostredkované, ich podstatu možno chápať a vysvetľovať nejednoznačne, ba niekedy aj celkom odlišne. Táto skutočnosť často vedie k tomu, že mnohí marxistickí filozofi (nejde tu o revizionistov) pri vysvetľovaní tých istých problémov a odvolávajú sa na tie isté kategórie

dochádzajú k rozdielnym a niekedy dokonca protikladným záverom. Preto ak sa v rámci marxistickej filozofie diskutuje o jednotlivých problémoch a tvrdí, že tú-ktorú otázku treba z hľadiska marxistickej filozofie chápať práve tak a nie inak, toto tvrdenie je väčšinou determinované chápaním kategórií, na základe ktorých sa k nemu dochádza. Rozdielne názory na niektoré otázky sú takto v mnohých prípadoch podmienené rozdielnym chápaním a vysvetľovaním jednotlivých kategórií.

Možnosť odlišného chápania a vysvetľovania kategórií marxistickej filozofie je podmienená ich mnohotvárnym obsahom, ale v mnohých prípadoch aj ich nedostatočnou rozpracovanosťou a teda nepresným vymedzením ich obsahu. Čím je kategória rozpracovanejšia a čím presnejšie má vymedzený obsah, tým menšia je možnosť rozdielne ju chápať. Pravda, nejde tu o nejaké slovné ujednotenie sa v chápaní kategórií a teda o konvenčnú záležitosť (hoci moment konvenčnosti tu je), ale o obsahové pochopenie problému.

V marxistickej filozofii, podobne ako aj v ďalších vedných oblastiach, sú jedny kategórie rozpracované hlbšie, iné menej, a tak v ich chápaní a vysvetľovaní vzniká nejednotnosť, rozdielnosť. No kategórie, ktoré by boli obsahovo absolútne jednoznačne vymedzené, nejestvujú. Z hľadiska materialistickej dialektiky aj jej vlastné kategórie treba chápať ako dialekticky protirečivé útvary, ktoré sa rozvojom praxe a poznania vyvíjajú a konkretizujú svoj obsah. Vzťahuje sa to aj na také základné kategórie, ako je hmota, bytie, objekt, subjekt atď.

Základným kategóriám sa v marxistickej filozofii venovalo už veľa pozornosti a na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že ich obsah je už jednoznačne vymedzený a tak isto jednoznačné je aj ich chápanie a vysvetľovanie. Keď si však túto problematiku všimneme bližšie, zisťujeme, že aj v chápaní základných kategórií marxistickej filozofie jestvujú odlišnosti a že aj tieto kategórie treba rozpracúvať a precizovať ich obsah. V tejto stati sa pokúsime ukázať na niektoré aspekty problematiky.

Leninovo určenie hmoty — „hmota je filozofická kategória na označenie objektívnej reality, ktorá je daná človeku v jeho pocitoch, ktorú kopírujú, fotografujú a odrážajú naše pocity, pričom hmota existuje nezávisle od pocitov“ [1, s. 121] — nie je v marxisticko-leninskej filozofii predmetom sporu. Je to základné určenie, ktoré odlišuje materializmus od idealizmu, a to subjektívneho aj objektívneho. Po tejto stránke je to nezvratne pravdivý poznatok. No napriek nezvratnej pravdivosti tohto určenia hmoty pri interpretácii jeho niektorých aspektov vznikajú rozdielne názory. Niekedy sa kategória hmoty stotožňuje s kategóriou bytia, inokedy sa rozlišujú, a tak isto nejestvuje jednotnosť v chápaní pojmu objekt a objektívna realita a v tejto súvislosti aj subjekt a subjektívny.

Keď skúmame tieto otázky, zisťujeme, že určitú odlišnosť v chápaní danej problematiky vo veľkej miere spôsobuje aj zjednodušené chápanie pôvodných základných myšlienok klasikov marxizmu-leninizmu. Pri štú-

diu dejín marxisticko-leninskej filozofie sa ukazuje, že v určitom období sa celkom zanedbávalo skúmanie niektorých kategórií, ktorých funkcia je v systéme marxistickej filozofie veľmi dôležitá. Napríklad v učebnici *Základy marxistickej filozofie*, ktorá u nás vyšla r. 1959, sa vôbec nerozlišuje medzi pojmami objekt a objektívna realita, v dôsledku toho sa nevysvetľuje ani vzťah subjekt—objekt v procese poznávania, ba dokonca tieto kategórie sa v príslušnej časti učebnice ani nepoužívajú. Je to výraz názorov istej časti filozofov na túto problematiku. Pravda, iní marxistickí filozofi rozlišovali medzi objektom a objektívnou realitou a teda skúmali aj vzťah objekt—subjekt. Tieto dve rozdielne chápania objektívnej reality znamenali rozdielne chápanie aj ďalších problémov súvisiacich s kategóriou hmoty.

Ak už rozlišujeme medzi objektom a objektívnou realitou, vynára sa otázka vzťahu pojmového vyjadrenia tej oblasti hmoty, ktorá už nejakým spôsobom vstúpila do zorného poľa prakticko-poznávacej činnosti subjektu, a teda vystupuje ako objekt k pojmovému vyjadreniu oblasti hmoty, ktorá ešte objektom nie je. Tieto otázky nútia marxistických filozofov neustále sa vracieť k základným kategóriám marxisticko-leninskej filozofie a analyzovať ich obsah.

V. I. Lenin určil hmotu vo vzťahu k mysleniu v gnozeologickej rovine. Ukázal, že „sú to najrozsiahlejšie, najširšie pojmy, za ktoré sa v podstate gnozeológia doteraz nedostala“. (1, s. 135) No mnohí marxistickí filozofi túto Leninovu myšlienku, ktorá sa tak často cituje v prácach o danej problematike, interpretujú rozlične. Ide najmä o otázku, ako chápať určenie materiálneho vo vzťahu k ideálnemu a tým aj objektívneho k subjektívnemu.

Tento problém marxistickej filozofie je dávnejšieho dáta, ale v súčasnosti sa mu venuje vari najviac pozornosti.

A. Gramsci sa s týmto problémom zaoberá v *Kritických poznámkach* k Bucharinovej knihe *Teória historického materializmu*, v ktorých mu vyčíta veľmi zjednodušené chápanie otázky reality vonkajšieho sveta. Podľa Gramscioho oproti subjektívnemu idealizmu nemožno bojovať z pozícií zjednodušeného bežného spôsobu myslenia. Má tu na mysli chápanie objektívnosti, ktorá sa nevzťahuje na človeka, teda objektívnosti bez človeka. „Verejnosť verí“, píše Gramsci, „že vonkajší svet existuje objektívne, ale potom sa vynára otázka: aký má pôvod táto viera a akú má objektívnu kritickú cenu? V skutočnosti je táto viera pôvodu náboženského, aj keď ten, kto ju uznáva, je nábožensky indiferentný. Pretože všetky nábožensstvá učili a učia, že svet, prírodu a vesmír stvoril boh pred stvorením človeka a že človek našiel svet už hotový a raz navždy usporiadaný, stala sa táto viera pevným presvedčením všeobecného spôsobu myslenia a stále sa udržiava rovnako vytrvalo, hoci náboženské cítenie už pohaslo a vymizlo.“ (2, s. 176) Ďalej Gramsci píše, že objektívny znamená vždy „ľudsky objektívny“. (2, s. 179) Na adresu metafyzického materializmu hovorí, že „pojmem objektívny v metafyzic-

kom materializmu znamená, ako sa zdá, objektivitu, ktorá existuje aj mimo človeka. Keď sa však tvrdí, že skutočnosť by existovala aj keby neexistoval človek, je to buď metafora alebo príklon k akejsi forme mysticismu. Skutočnosť poznáme len vo vzťahu k človeku.“ (2, s. 180)

Teda podľa Gramsciho predikát objektivnosti má zmysel len vo vzťahu k človeku, k jeho vedomiu; pojem objektivnosti mimo človeka v marxistickej filozofii stráca zmysel. Pojem objektivnosti, ktorý nevyjadruje vzťah k človeku, môže mať miesto iba v systéme nejakej formy objektivneho idealizmu. Pretože predikát objektivnosti sveta má v marxistickej filozofii zmysel len vo vzťahu k ľudskému subjektu a pretože jestvuje len ľudské vedomie, pojmy nehmotnej bytosti, boha, absolútnej idey atď. sú iba hypostazovaním ľudského vedomia. Tým sa vyvracia základ nielen subjektivneho, ale aj objektivneho idealizmu.

Gramsci takto vystihol slabú stránku starého materializmu v chápaní vzťahu medzi hmotou a vedomím. S chápaním objektivnosti sveta nevzťahovo k človeku sa možno stretnúť aj v názoroch niektorých marxistických filozofov. Je to iste zložitý problém, ktorý má viacero aspektov, ale podľa nášho názoru predikát objektivnosti a nezávislosti hmoty od nášho vedomia je daný vo vzťahu k človeku a k jeho vedomiu.

Tu treba pripomenúť, že pojem objektivný má v marxistickej gnozeológii dva významy. Po prvé, znamená existenciu hmoty mimo a nezávisle od nášho vedomia a po druhé, objektivným nazývame obsah nášho vedomia nezávislý od vedomia, ktorý je však odrazom objektivne jestvujúceho sveta. Ak v prvom prípade objektivne jestvovať znamená jestvovať mimo vedomia a nezávisle od neho, v druhom prípade objektivný obsah vedomia nemôže jestvovať mimo vedomia. Objektivne pravdivé poznatky sú vždy len ľudské poznatky. Mimo ľudského subjektu nijaké poznatky nejestvujú.

Z hľadiska marxistickej filozofie príroda, samozrejme, jestvovala pred človekom. No aj jej jestvovanie pred človekom v gnozeologickej rovine môžeme určiť len vo vzťahu k človeku. Možno súhlasiť s V. V. Bažanom, keď hovorí: „Svet existoval pred človekom, teda vo vzťahu k človeku.“ (3, s. 74)

V určení hmoty ako kategórie na označenie objektivnej reality stavíme proti sebe hmotnú realitu a nehmotnú realitu, vedomie. Všetko okrem vedomia ako ideálneho, nehmotného je hmota. Toto určenie nám ukazuje, že okrem hmoty a vedomia, ktoré je iba odrazom hmoty a v tomto zmysle je nehmotné, nejestvuje nič iné. Mimo vedomia nemožno nájsť nič a nemožno sa s ničím iným stretnúť iba s hmotou. Predpoklad, že mimo vedomia by jestvovali aj nejaké iné javy, ktoré nemožno pokladať za hmotné, podľa nášho názoru znamená prekročenie hraníc dialektického materializmu a vstup do idealizmu, prípadne do mechanistického materializmu.

Tu sa často vynára otázka, či v tejto rovine určenia hmoty možno hovoriť aj o jej vlastnostiach, alebo či by takéto určenie bolo už ďalším

doplnením základného určenia. Ak odhliadneme od jednotlivých nepodstatných odlišností, marxistickí filozofi sa vcelku zhodujú v tom, že touto vlastnosťou je predmetno-zmyslová povaha hmoty. To znamená, že každý hmotný jav má schopnosť pôsobiť priamo či nepriamo, sprostredkovane cez iné hmotné javy alebo predmety na naše zmyslové orgány a tým byť principiálne prístupný nášmu poznaniu. Tým sa hmota odlišuje od vedomia, ktoré ako nehmotné nemôže samo pôsobiť na naše zmyslové orgány. Preto si ľudia môžu vymieňať myšlienky iba prostredníctvom materiálnych prostriedkov (reč, písmo, signály atď.), ktoré nejakým spôsobom pôsobia na naše zmysly. Určenie hmoty pomocou jej predmetno-zmyslovej povahy znamená, že aj predikát materiálnosti má význam len vo vzťahu k nemateriálnemu, t. j. pocitu, mysleniu, vedomiu.

Pri určovaní predmetno-zmyslovej povahy hmoty sa však vyskytujú nanajvýš problematické názory. V učebnici *Základy marxisticko-leninskej filozofie* (slovenský preklad podľa IV. ruského prepracovaného vydania) sa v súvislosti s Leninovým určením hmoty okrem iného konštatuje, že pojem hmoty je charakterizovaný všetkými jej vlastnosťami, formami pohybu, zákonmi atď. To však neznamená, tvrdí sa vzápätí, že „každý jednotlivý ľubovoľný fragment skutočnosti nevyhnutne musí byť hmotou. Pohyb, priestor a čas, zákony prírody sú objektívne reálne, ale nemožno ich pokladať za hmotu.“ (8, s. 55) Podľa nášho názoru táto formulácia je príkladom toho, ako na základe rozdielneho chápania jednej a tej istej kategórie možno dospieť k rozdielnym, ba protikladným záverom. V tvrdení, že niečo existuje objektívne, reálne, ale nemožno ho pokladať za hmotu, sa pojem objektívny chápe neadekvátne, čím sa samo určenie hmoty popiera. Ak niečo pokladáme za objektívne reálne, vo vzťahu k vedomiu ho zaraďujeme do hmoty, a preto nemá význam tvrdiť, že to nie je hmota. Ak pripustíme, že niečo jestvuje objektívne a pritom to nie je hmota, musíme pripustiť aj to, že niečo nie je ani hmota ani vedomie. Inými slovami, prekročili sme tým rámec materialistického riešenia základnej filozofickej otázky. Treba tiež povedať, že odtrhovať vlastnosti od hmoty nemá zmysel. Ak odtrhneme od hmoty čas, priestor, pohyb, zákonitosť atď., zostane nám akási „hmota ako taká“. V tomto prípade vlastnosti hmoty chápeme ako vonkajší nehmotný prídavok. Vzniká tak čosi ako recidíva starého dualizmu substancie a akcidencií. Pochopiteľne, v piatom prepracovanom vydaní (Moskva 1980) tieto formulácie už nenájdeme.

Určenie hmoty vo vzťahu k vedomiu sa zdôrazňuje najmä v súčasnej filozofickej literatúre o tejto problematike. E. F. Solopov na základe analýzy určenia hmoty ukazuje, že „práve v gnozeologickej rovine príroda vystupuje ako hmota“. (6, s. 184) Ešte zreteľnejšie je táto myšlienka vyjadrená v práci *Objekt a subjekt ako filozofický problém*. „Príroda ako taká, veci ako také nadobúdajú určenie hmoty vo vzťahu k vedomiu subjektu, t. j. v gnozeologickom vzťahu. V pojme hmoty sa odrážajú veci, realita v tom vzťahu, v ktorom sa nachádzajú v protiklade k vedomiu

subjektu ako objektívna realita jestvujúca nezávisle a mimo vedomia. Hmota sa určuje vedomím a vedomie sa ohraničuje hmotou.“ (4, s. 79) Aj tu treba zdôrazniť, že z hľadiska materializmu nemôže ísť o to, či príroda bola pred človekom. Ide len o to, že označiť prírodu za materiálnu má zmysel len vo vzťahu k nemateriálnemu, a tým je iba ľudské vedomie.

Ak uznáme jestvovanie hmoty a vedomia, teda hmotnej a nehmotnej reality, vynára sa otázka pojmu, ktorý by vyjadroval tieto dve reality. Treba povedať, že v marxistickej filozofii sa zatiaľ názory na túto otázku rozchádzajú. Všeobecne sa vychádza z toho, že kategória hmoty ako najvšeobecnejšia kategória (myslenie je iba jej odrazom) v tomto prípade úplne postačuje na vyjadrenie oboch realít. Iní marxistickí filozofi sú zasa toho názoru, že širšou a teda aj zjednocujúcou kategóriou hmoty a vedomia je kategória bytia. Tento názor dosť obsérne rozobral a zdôvodnil S. L. Rubinštejn v práci *Človek a svet*. Rubinštejn vychádza z toho, že kategória bytia je širšia ako kategória hmoty, a preto ich nemožno stotožňovať. Stotožňovanie kategórie hmoty a bytia má podľa neho pôvod v predošlých nesprávnych východiskách a postupoch pri skúmaní tejto otázky. Značný vplyv na to mala Descartova filozofia. „Od Descarta pochádzajúce hľadisko tiež skúma bytie len ako veci, ako objekty poznania, ako objektívnu realitu. Kategória bytia sa redukuje na hmotnosť. Súčasne s tým sa vylučujú z bytia subjekty, ľudia a spolu s nimi všetky tie funkcionálne vlastnosti vecí, ktoré sú vlastne ľudským predmetom, ktoré sú zahrnuté do ľudských vzťahov ako nástroje a produkty praxe.“ (7, s. 334) Rubinštejn ukazuje, že v dôsledku takéhoto chápania „bytie v pravom slova zmysle je len príroda redukovaná na objekt fyziky. Vyššie druhy bytia (súčna) — bytie človeka, spôsob jeho spoločenského bytia, dejiny — sa deontologizujú, vylučujú sa z bytia ako dôsledok rovnice: bytie = príroda = hmota.“ (7, s. 334)

Rubinštejn navrhuje, aby sa aj v marxistickej filozofii popri kategórii hmoty a vedomia používala kategória bytia, ktorá by zahrnovala hmotu aj vedomie. Pojem hmoty nemá vytláčať pojem bytia, prípadne sa s ním stotožňovať. Pojem bytia musí pojať hmotu aj vedomie. Bytie nie je protiklad vedomia. Proces poznávania sa uskutočňuje vnútri bytia: človek ako vyšší stupeň bytia (ľudské bytie) pôsobí na bytie, vytvára si v ňom poznanie, vedomie ako odraz bytia. Stotožnením bytia a hmoty sa vedomie vyčleňuje z bytia. No „jestvuje nielen hmota, ale aj vedomie: vedomie nie je menšia realita ako hmota“. (7, s. 387) Rubinštejn túto myšlienku zdôvodňuje na príklade vzťahu medzi spoločenským bytím a spoločenským vedomím. „Spoločenské bytie určuje spoločenské vedomie — to je východisková závislosť, ale existuje aj opačná závislosť, spoločenského bytia od spoločenského vedomia. Napríklad spoločenské bytie nejestvuje bez spoločenského vedomia. Vedomie nie je vonkajší prídavok.“ (7, s. 387) Najmä v tejto relácii sa zreteľne ukazuje, že ve-

domie nemožno vyčleniť z bytia, pretože spoločenské bytie bez vedomia už nie je spoločenským bytím.

Po vzniku poznávajúceho subjektu jestvuje nielen materiálne bytie, hmota, ale aj nemateriálne, ideálne bytie, vedomie. „Bytie ako celok zahrnuje aj poznávací subjekt.“ [7, s. 439] Po tejto stránke možno povedať, že od vzniku subjektu ani z bytia ako celku nemožno vyčleniť vedomie, pretože tým by zostalo iba hmotným bytím a vedomiu by sme nemohli priznať status existencie, teda bytia.

Vedomie je geneticky (je produktom najvyššie organizovanej hmoty) aj gnozeologicky (je odrazom hmoty) neoddeliteľné od hmoty, ale nemožno ho v gnozeologickej rovine pokladať za hmotné. Túto jednotu neoddeliteľnosti vedomia od hmoty, ale zároveň jeho nemateriálnosť sa nevyhnutne žiada vyjadriť na úrovni príslušnej kategórie. V marxistickej filozofii však zatiaľ nie je ujednotený názor na pojem, ktorým by sa táto skutočnosť vyjadrila. Pretože hľadiská sa značne rozchádzajú, pri výklade tejto problematiky vzniká obsahová vágnosť. V učebniciach, ale aj vo väčšine inej literatúry o tejto problematike sa pojem bytia na rozdiel od pojmu hmoty používa veľmi nejednoznačne. Bytie sa najčastejšie chápe len ako materiálne bytie. Z toho prameňa aj formulácie, v ktorých sa hovorí o prvotnosti hmoty vo vzťahu k vedomiu v rovnakom význame ako o prvotnosti bytia a druhotnosti vedomia. Bytie tu vystupuje ako synonymum hmoty a naopak. Pravda, v niektorých iných prácach sa pojem hmoty odlišuje od pojmu bytia. Je však zaujímavé a príznačné, že v jednom aj v druhom prípade sa autori odvolávajú na klasikov marxizmu-leninizmu. V. V. Bažan píše, že „Engels rozlišuje bytie (existenciu) a materiálnosť, zdôrazňujúc, že jednota vonkajšieho sveta nespočíva v jeho bytí (existencii), ale v jeho materiálnosti a existenciu chápe ako všeobecný príznak možnosti myslieť akékoľvek predmety“ [3, s. 75], kým T. Halečka to chápe ináč. V polemike s I. Hrušovským o chápaní bytia píše, že kdekoľvek inde F. Engels „pozitívne hovorí o bytí a spôsoboch či formách jeho existencie, rozumie tým vždy a len *materiálne bytie — hmotu*, nie iné (prázdne, holé, paratické a pod.), lebo o inom bytí ako o materiálnom nemá zmysel uvažovať“. [10, s. 154] Môžeme sa však stretnúť aj s ďalším chápaním bytia. Podľa F. T. Archipceva (*Hmota ako filozofická kategória*), ak by sme vyšli za rámec kategórie hmoty a dostali sa na ešte všeobecnejší stupeň abstrakcie, ako je pojem hmoty, t. j. na stupeň existencie, bytia vôbec, prekročili by sme hranice filozofického skúmania. V tejto súvislosti uvádza Leninovu myšlienku z *Materializmu a empiriokriticizmu*, keď v polemike s Dietzgenom hovorí, že „aj myšlienka aj hmota je skutočná, t. j. existuje“. [1, s. 216] „Nedostatok kategórie existencie, bytia“, píše Archipcev, „spočíva v tom, že je to už taká abstrakcia, taká všeobecnosť stotožňujúca myslenie s hmotou, ktorá nevyjadruje svojráznosť filozofického skúmania, pretože necharakterizuje špecifickosť, podstatu jedného filozofického smeru v protiklade k druhému.“ [9, s. 164] Na potvrdenie

tohto názoru uvádza Leninovu myšlienku, že „nazvať myšlienku materiálnou znamená urobiť chybný krok k pleteniu materializmu s idealizmom“. (9, s. 164) Podľa nášho názoru Archipcevovo chápanie kategórie bytia, ako aj jeho odvolávanie sa v tejto súvislosti na Leninovu myšlienku je problematické. Na jednej strane cituje V. I. Lenina, že myšlienka aj hmota existujú, ale na druhej strane nedostatok kategórie bytia podľa neho spočíva v tom, že sa v nej stotožňuje myslenie s hmotou. Nie je vôbec jasné, prečo by kategória bytia mala implikovať stotožňovanie hmoty s myslením. Podľa nás práve z uvedenej Leninovej myšlienky vyplýva, že z existencie hmoty a myšlienky nemožno vyvodzovať hmotnosť myšlienky. V. I. Lenin v citovanej myšlienke rozlišuje medzi pojmom hmoty a bytia. Existencia, bytie myslenia neimplikuje, že myslenie je hmotné. Pripomeňme, že V. I. Lenin práve v tejto súvislosti uznáva za správnu Dietzgenovu formuláciu (na rozdiel od iných formulácií, kde sa stotožňuje myslenie s hmotou), že „duch a hmota majú aspoň to spoločné, že existujú“. (1, s. 217) Tieto Leninove úvahy podľa nás svedčia o tom, že kategóriu bytia nemožno stotožňovať s kategóriou hmoty, a teda bytie chápať len ako materiálne bytie. V. I. Lenin pri skúmaní vzťahu hmoty a myslenia narába aj s kategóriou bytia, i keď ju neanalyzuje v tej miere ako prvé dve. A to je okrem iného príčinou, prečo v marxistickej filozofickej literatúre jestvuje oveľa väčšia nejednoznačnosť v chápaní a vysvetľovaní pojmu bytia v porovnaní s chápaním pojmov hmoty a vedomia. Aj sám F. T. Archipcev v tej istej práci pojem bytia chápe v poznámke k nemu ináč, ako ho uviedol predtým. Píše, že „pojem existencia sa len zdá širší ako pojem hmoty. V skutočnosti je užší ako pojem hmoty, pretože o existencii, bytí môžeme hovoriť len vo vzťahu k tým veciam a procesom, ktoré sú už človeku známe“. Odvoláva sa tu na Engelsa, ktorý píše, že „bytie je koniec koncov vôbec otvorenou otázkou od hranice, kde sa končí náš obzor“ a pokračuje, že „na rozdiel od toho hmota ako objektívna realita zahrnuje v sebe v rovnakej miere tak známe, ako aj ešte neznáme jej formy“. (9, s. 164) V prvom prípade sa v pojme bytia stotožňuje myslenie a hmota, kým v druhom prípade pojem bytie má vyjadrovať len tie veci a procesy, ktoré už človek pozná. Teda v prvom prípade pojem bytia zahrnuje v sebe hmotu aj myslenie, ba dokonca ich svojou všeobecnosťou stotožňuje, zatiaľ čo v druhom vyjadruje iba známu časť hmoty.

Táto rôznorodosť v chápaní pojmu bytia svedčí o jeho zložitosti a neujasnenosti, ale predovšetkým o nedostatočnej rozpracovanosti kategórií marxisticko-leninskej filozofie, a to aj takých, ktoré sa zdajú jasné a nesporné. Pri používaní filozofických pojmov určitú úlohu má aj aspekt konvenčnosti, čo znamená, že niektoré nedorozumenia by sa dali odstrániť upresnením a vymedzením ich obsahu. Podstatou problému však nie je konvencia o používaní príslušných pojmov. Podstatou je ukázať, čo ten-ktorý pojem odráža a vyjadruje. Je to otázka chápania podstaty jednotlivých kategórií.

Ak niektorí marxistickí filozofi chápu bytie len ako materiálne, kým iní ním vyjadrujú aj existenciu vedomia, v tomto zmysle nehmotnú realitu, môže ísť naozaj o moment konvenčnosti. Pravda, dohoda, že pod pojmom bytie budeme rozumieť len materiálne bytie a nebudeme doň zahrňovať aj vedomie, problém neodstráni.

Materialistická odpoveď na základnú filozofickú otázku, otázku prvotnosti hmoty a druhotnosti vedomia, zároveň priznáva existenciu aj vedomia. Vedomie samo osebe, bez človeka neexistuje, ale ani človek bez vedomia nie je človekom. Alebo ináč, bytie človeka ako prírodno-spoločenskej bytosti bez vedomia nie je možné. Preto hovoriť o bytí človeka len ako o materiálnom bytí alebo časti materiálneho bytia nemá zmysel. Vedomie stavíme proti hmote, ale tento protiklad, ako je známe, má opodstatnenie len v gnozeologickej rovine a za touto hranicou ho nemožno absolutizovať. Pre ľudské bytie vedomie nie je vonkajší prídavok, ale jeho neoddeliteľná určenosť, ktorá rozširuje materiálne bytie o ďalšiu dimenziu. Zjednodušene možno povedať, že vznikom človeka hmota začala myslieť, začala sa poznávať. „Charakteristika ľudského bytia predpokladá,“ píše v tejto súvislosti S. R. Rubinštejn, „že musí byť daná aj nová charakteristika celého bytia od okamihu, keď sa objavuje ľudské bytie.“ (7, s. 355) Takto sa do pojmu bytia zahrnuje aj ľudské bytie. No pretože z ľudského bytia vedomie odstrániť nemožno, do charakteristiky bytia sa musí aj ono zahrnúť. Ako sa ukazuje, chápanie kategórie bytia len ako materiálneho bytia je okrem iného podmienené tým, že sa príliš akcentuje, prípadne až absolutizuje gnozeologický protiklad hmoty a vedomia. Vedomie sa chápe iba v jeho čistej ideálnej podobe (čo je v gnozeologickej rovine celkom opodstatnené) a nie predovšetkým ako vedomie materiálneho prakticky činného človeka. Podľa Rubinštejna najdôležitejšia téza, z ktorej sa má pri skúmaní otázky vzťahu bytia a vedomia vychádzať, je, že „ideu, obraz a teda aj vedomie, myslenie vôbec nemožno prijať ako samostatného člena základného gnozeologického vzťahu. Za vzťahom idey, obrazu a veci, vedomia alebo poznania a bytia stojí druhý vzťah — vzťah človeka, v ktorého poznávacej činnosti vzniká obraz, idea, a bytia, ktoré poznáva.“ (7, s. 329) Teda podľa Rubinštejna základným vzťahom je vzťah bytia a človeka ako časti bytia, ktoré má vedomie. Vzťah bytia a vedomia je z tohto základného vzťahu odvodený, je jeho gnozeologickou stránkou. Absolutizácia gnozeologickej roviny vedomia vedie k tomu, že sa odtrhuje od ľudského bytia a tým aj od celého bytia. Názor, že bytie nemožno redukovať len na materiálne bytie, má podľa nášho názoru opodstatnenie aj v systéme marxistickej filozofie.

Marxistickí filozofi pri skúmaní kategórie bytia vychádzajú, pochopteľne, z myšlienok klasikov marxizmu-leninizmu, no interpretujú ich často rozlične. Už sme spomenuli, ako odlišne sa interpretuje Engelsovo chápanie bytia, ktoré vyjadril v polemike s Dühringom. Všimnime si bližšie túto Engelsovu myšlienku. Na rozdiel od Dühringa, ktorý jednotu

bytia dokazoval tvrdením, že bytie vyjadrené jedným pojmom musí byť aj jednotné, Engels ukazuje, že ak predmetom priznáme bytie, existenciu, ďalšie vlastnosti im dať už nemôžeme. Spoločné majú len to, že sú, že existujú. „Sú zahrnuté do jednoty tohto bytia a do nijakej inej.“ (11, s. 36) Na základe tejto jednoty, teda jednoty ich existencie nemožno vôbec rozhodnúť, akej sú povahy. Ďalej Engels pozitívne formuluje známu myšlienku, že „jednota sveta nie je v jeho bytí, hoci jeho bytie je predpokladom jeho jednoty, pretože svet najprv musí byť, prv než môže byť jednotný. Bytie je koniec koncov vôbec otvorená otázka, na ktorej sa končí náš obzor. Skutočná jednota sveta je v jeho materiálnosti.“ (11, s. 37) Treba si všimnúť, že v tejto myšlienke vystupujú tri dôležité pojmy: svet, bytie a materiálnosť. Ak pripustíme, že Engels chápe bytie ako materiálne bytie, potom pridaním predikátu materiálne by sme dostali celkom iný význam. Veta „jednota sveta nie je v jeho bytí“ by sa preformulovala do vety „jednota sveta nie je v jeho materiálnom bytí“, čo je významovo opakom tvrdenia „jednota sveta je v jeho materiálnosti“. Iste možno diskutovať o tom, ako Engels chápal bytie a v tomto prípade aj materiálnosť a svet, no sotva možno pripustiť, aby sa tieto pojmy stotožňovali.

Pri skúmaní filozofických kategórií treba mať na zreteli, že každá z nich vyjadruje istú podstatnú stránku skutočnosti, a preto ich môžeme pochopiť len vo vzájomnej súvislosti.

Každý z pojmov, ktoré Engels pri vyjadrení myšlienky jednoty sveta používa, vyjadruje určitý aspekt skutočnosti. Bytie tu vyjadruje konštatovanie existencie hmoty aj vedomia. No z toho, že niečo existuje, ešte nemožno vyvodíť jednotu sveta. Existujú nielen veci nezávislé od vedomia, ale aj myšlienky, a to pravdivé i nepravdivé, vedecké i nevedecké. Je len pochopiteľné, že v samotnej existencii, bytí jednota sveta nemôže spočívať. Myšlienky existujú, ale jednota sveta v nich nespočíva. Jednota sveta spočíva v materiálnosti, pretože aj myslenie možno vysvetliť — geneticky aj gnozeologicky — len z hmoty. Materiálnosť tu vyjadruje prvotnosť hmoty a druhotnosť vedomia, a tým aj materialistické riešenie základnej filozofickej otázky. Ani pojem sveta sa nestotožňuje s pojmom hmoty. Svet tu vystupuje ako jednota prírody a spoločnosti a teda aj myslenia. Keby svet znamenal to isté čo objektívna realita, nemalo by zmysel pýtať sa, v čom je jeho jednota. Bola by to tautológia.

Ukazuje sa teda, že každý z týchto troch pojmov má význam len vo vzájomnej súvislosti a že každý z nich vystihuje a vyjadruje jeden aspekt hmoty a vedomia. Z tohto hľadiska nie je celkom opodstatnené klásť si otázku, ktorý pojem je širší a ktorý užší. Každý z nich sa vo vzťahu k inému z jedného hľadiska môže pokladať za užší a z iného za širší. Pojem bytia možno pokladať za širší ako hmota len z toho hľadiska, že vyjadruje existenciu hmoty aj vedomia. No jednota sveta nespočíva v bytí, ale v materiálnosti, a z tohto hľadiska je pojem hmoty širší, pretože

z hmoty odvodzujeme vedomie. Pojem svet je zasa širší ako pojem hmoty z toho hľadiska, že je jednotou hmoty a vedomia. V tejto rovine vzťahu pojmov ich členenie na širšie a užšie teda nevystihuje podstatu problematiky. Pri riešení problematiky v tejto rovine ide o to, aby sme ukázali, ktoré stránky materiálneho bytia, ľudského bytia, a tým aj vedomia vyjadrujú jednotlivé pojmy.

Keď Engels zdôvodňoval jednotu sveta, vyslovil myšlienku, že bytie je otvorená otázka, čím ukázal na jeden z najdôležitejších problémov v procese poznávania. Treba však povedať, že aj táto myšlienka sa interpretuje rozdielne. Nebudeme uvádzať jednotlivé interpretácie, ale pozrieme sa, aký obsah možno tejto myšlienke pripísať.

Pri analýze tejto Engelsovej myšlienky si treba predovšetkým ujasniť, v akom zmysle sa tu používa pojem bytie. Veta „Keď hovoríme o bytí a iba o bytí, jednota sa môže zakladať len na tom, že všetky predmety, o ktoré ide, sú, existujú“ nám ukazuje, že pojem bytie v tomto prípade vyjadruje fakt, že svet je, existuje. Sotva je opodstatnené myslieť si, že by Engels v ďalších formuláciách toho istého problému a v tej istej súvislosti použil pojem bytie v inom význame. A tak myšlienka, že bytie je otvorená otázka, v tomto prípade môže znamenať len to, že je otvorená vzhľadom na konkrétne formy bytia. Pravda, nemôže tu ísť o otázku, či okrem hmoty a vedomia ako jej produktov existuje ešte niečo iné, ale iba o otázku, v akých konkrétnych formách hmota existuje, aké má vlastnosti. I. V. Byčko v knihe *Od poznania k slobode* v súvislosti s otázkou vzťahu poznaného a nepoznaného píše, že „charakterizovať rozdiel medzi faktom objektívnej, od človeka nezávislej existencie predmetov, procesov a javov materiálneho sveta a faktorom vedenia o nich je vôbec možno povedať > dodatočné < až potom, keď sa objektívne predmety stali ľuďom známe. Ukázať objektívnu existenciu čohokoľvek predtým, ako sa toto čosi dostalo do sféry ľudského poznania, nie je vôbec možné.“ [12, str. 50] Keď Engels napísal, že bytie je otvorená otázka, podľa Byčka mal na zreteli práve túto okolnosť.

Ak o niečom vieme, že existuje mimo nás a nezávisle od nás, museli sme už nejakým spôsobom poznať, aké je, poznať niektoré jeho vlastnosti. Keby sme o ňom nič nevedeli, nevedeli by sme ani to, či existuje alebo neexistuje. Aké formy pohybu hmoty a aké vlastnosti existujú okrem tých, čo sme už viac menej poznali, je otvorená otázka, ktorej hranice sa v historickom procese poznávania stále prekračujú.

Pretože v procese poznávania sa nevyhnutne vyskytujú omyly podmienené stupňom praxe a poznania, môže sa stať, že priznávame objektívnu existenciu aj takým veciam či vlastnostiam, ktoré v skutočnosti objektívne neexistujú. Omyly však nevyvracajú podstatu tvrdenia, že konštatovať objektívnu existenciu vecí a javov možno len vtedy, keď sme ich už nejakým spôsobom poznali.

Toto tvrdenie však nemožno absolutizovať. Treba totiž rozlišovať medzi možnosťou ukázať na objektívnu existenciu jednotlivých vecí

a procesov, ktoré sme už nejakým spôsobom poznali, a objektívnou existenciou tej oblasti hmoty, ktorú sme doteraz v jej konkrétnych formách nepoznali, ale ktorej objektívnu existenciu musíme nevyhnutne predpokladať. Keby sme objektívnu existenciu priznávali iba tým veciam a procesom, ktoré sme už nejakto poznali, potom by sme chceli- nechceli stotožňovali hmotu s tým, čo o nej vieme a vylúčili by sme tak ďalšiu možnosť prekračovania horizontu nášho poznania. Ak priznáme, že objektívne jestvujú aj veci a procesy, ktoré ešte nepoznáme, vynárajú sa pred nami dva aspekty pojmu objektívna realita. V jednom aspekte sa vyjadruje objektívna realita, ktorú sme už poznali, v druhom aspekte objektívna realita, ktorú ešte nepoznáme.

Rozlišovanie medzi objektívnou realitou a objektom je pojmové vyjadrenie týchto dvoch aspektov.

V pojme objekt sa prejavuje tá stránka objektívnej reality, ktorá vstúpila do zorného poľa prakticko-poznávacjej činnosti subjektu. Vzťah medzi subjektom a objektom je preto iný ako vzťah medzi subjektom a objektívnou realitou. Objektívna realita existuje nezávisle od subjektu. Objekt bez subjektu neexistuje a nie je ani vo vzťahu k nemu prvotný. Objektívna realita sa stáva objektom len v pôsobení so subjektom, pričom aktívnu úlohu v tomto pôsobení má predovšetkým subjekt. Ak určujeme objektívnu realitu na základe dosiahnutého stupňa poznania, určujeme ju ako subjekt. Objektívna realita neurčená ako objekt presahuje hranice nášho obzoru. V tejto súvislosti sa často vyskytuje otázka, čo možno povedať o objektívnej realite za hranicami nášho obzoru. Ak vychádzame z dialektickomaterialistického hľadiska, že jednota sveta spočíva v jeho materiálnosti, potom *v tejto rovine* medzi objektívnou realitou, ktorá vstúpila do zorného poľa prakticko-poznávacjej činnosti človeka, a objektívnou realitou za hranicami nášho obzoru má predmetno-zmyslovú povahu, a preto je potenciálnym zdrojom nášho poznávania.

Iná otázka je, aké ďalšie predikáty možno pripísať objektívnej realite za hranicami nášho obzoru. Je to jedna z najdôležitejších otázok tak pre samotnú dialektickomaterialistickú filozofiu, ako aj pre riešenie vzťahu medzi filozofiou a špeciálnymi vedami. Vo filozofii jestvuje možnosť absolutizovať niektoré poznané vlastnosti skutočnosti a pokladať ich za atribúty aj objektívnej reality za hranicami nášho obzoru. V špeciálnych vedách sa zase môže zabúdať, že každá vedecká teória, každý model vesmíru, prípadne vedecký obraz sveta je poznaním objektívnej reality ako objektu. Za týmito hranicami sa môžeme o konkrétnych vlastnostiach objektívnej reality iba dohadovať. Slovom, je to otvorená otázka.

Materialistická dialektika umožňuje maximálne sa vyhnúť absolutizácii jednotlivých stupňov poznania, a tým aj absolutizácii vlastných, filozofických kategórií.

1. LENIN, V. I.: Materializmus a empiriokriticizmus. Bratislava 1967.
2. GRAMSCI, A.: Historický materializmus a filosofie Benedetta Croceho. Praha 1966.
3. BAŽAN, V. V. — DYŠLEVYJ, P. S. — LUKJANEC, V. S.: Dialektičeskij materialism i problema realnosti v sovremennoj fizike. Kijev 1974.
4. Subjekt i objekt kak filosofskaja problema. Kijev 1979.
5. KUZMIN, V. F.: Objektivnoje i subjektivnoje. Moskva 1976.
6. SOLOPOV, E. F.: Materija i dviženije. Leningrad 1972.
7. RUBINŠTEJN, S. L.: Problémy všeobecnej psychológie. Bratislava 1978.
8. Základy marxisticko-leninskej filozofie. Bratislava 1977.
9. ARCHIPCEV, F. T.: Materija kak filosofskaja kategorija. Moskva 1961.
10. HALEČKA, T.: „Štrukturoológia“ a marxisticko-leninská filozofia. Filozofia, 1977, č. 4.
11. ENGELS, F.: Anti-Dühring. Bratislava 1962.
12. BYČKO, I. V.: Od poznání ke svobode. Praha 1972.

K НЕКОТОРЫМ АСПЕКТАМ КАТЕГОРИЙ МАТЕРИИ И БЫТИЯ В МАРКСИСТСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Михаил С у х и

В настоящей статье автор рассматривает категории „материя“ и „бытие“, причем сосредоточивает внимание на их неодинаковом понимании. Одна группа марксистских философов понимает бытие лишь как материальное, отождествляя тем самым бытие с материей, вторая группа категорией бытия выражает не только материю, но и сознание. Автор присоединяется к мнению второй группы и показывает, что включение бытия в сознание не является условностью, но вытекает из того обстоятельства, что бытие человека как природного и общественного существа невозможно без сознания, поэтому в характеристику бытия следует включить также сознание. Бытие не является противоположностью сознанию. Противоположностью сознания является материя, которую можно определить как философскую категорию лишь по отношению к сознанию. Поэтому и предикат объективности в рамках марксистской философии имеет смысл только по отношению к человеческому сознанию. Далее в статье анализируется идея Энгельса о бытии как открытом вопросе. Автор придерживается взгляда, что объективная реальность, которую мы уже каким-либо образом познали в ее конкретных формах, выступает в качестве объекта. Объективная реальность, не определенная как объект, выходит за пределы нашего горизонта и в этом смысле является открытым вопросом. Поэтому каждая научная теория, каждая модель Вселенной или научная картина мира являются познанием объективной реальности как объекта, за пределами которого мы можем лишь догадываться о конкретных свойствах объективной реальности. Это открытый вопрос, на который мы можем давать ответ лишь в ходе исторического процесса познания.

ZU EINIGEN ASPEKTEN DER KATEGORIE DER MATERIE UND DES SEINS

Michal Suchý

Der Vf. beschäftigt sich im Aufsatz mit der Kategorie der Materie und des Seins, wobei er die Aufmerksamkeit auf ihre uneinheitliche Auffassung richtet. Eine Gruppe marxistischer Philosophen fasst das Sein als nur materiell auf und setzt somit das Sein mit der Materie gleich, die andere Gruppe drückt mit der Seinskategorie nicht nur Materie, sondern auch Bewusstsein aus. Der Vf. neigt zur Ansicht der zweiten

Gruppe hin und zeigt, dass die Einschliessung des Seins in das Bewusstsein keine Angelegenheit der Konvention sei, sondern der Tatsache entspringt, dass das Sein des Menschen als naturgesellschaftliches Wesen ohne Bewusstsein unmöglich ist und deswegen muss die Charakteristik des Seins auch das Bewusstsein miteinschliessen. Den Gegensatz des Bewusstseins stellt die Materie dar, die man als philosophische Kategorie nur in Relation zum Bewusstsein bestimmen kann. Deswegen hat das Objektivitätsprädikat im Rahmen der marxistischen Philosophie nur in Relation zum menschlichen Bewusstsein Sinn. Im Aufsatz wird ferner Engels' Gedanke des Seins als offener Frage analysiert. Der Vf. vertritt die Ansicht, dass die objektive Realität, die wir irgendwie erkannten, in ihren konkreten Formen, als Objekt hervortritt. Die als Objekt nicht bestimmte objektive Realität transzendiert die Grenzen unseres Horizontes, und in diesem Sinne bleibt sie eine offene Frage. Deswegen stellt jede wissenschaftliche Theorie, jedes Modell des Alls, bzw. jedes wissenschaftliche Weltbild die Erkenntnis der objektiven Realität als Objekt dar, hinter dessen Grenzen wir nur Mutmassungen über die konkreten Eigenschaften der objektiven Realität anstellen können. Es ist eine offene Frage, die nur im historischen Erkenntnisprozess zu beantworten ist.